

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE “İSTEK KİPİ” ÜZERİNE

Gurer GULSEVIN⁴

On the Voluntative Mood in Old Anatolian Turkish

This essay concerns with the suffixes of the voluntative mood and analyzes their functions in Old Anatolian Turkish. In this respect, certain compound forms of the voluntative are explained while various approaches on the issue are considered as they are shown in modern Turkish grammars.

Key words Old Anatolian Turkish, Turkish morphology, Voluntative mood, tenses and moods in Turkish

Fiil çekiminde kullanılan eklerin fonksiyonlarını tespit etmek, hatta bazan bu fonksiyonları birbirinden ayırt edebilmek oldukça güçtür. Özellikle vurgu ve tonlama, bazı eklerle fonksiyon yüklemde son derece etkili olur. Özellikle Eski Türkiye Türkçesi (= ETTk) gibi sadece yazılı metinleri ile takip edebildiğimiz bir dönemdeki fiil çekimi eklerinin fonksiyonlarını belirlemek, vurgu ve tonlamadan yararlanılamadığı için, oldukça güçtür.

Bu dönemin fiil zaman ve kipleri, fonksiyonları bakımından gereği kadar incelenenmiş değildir. Daha ziyade, gramerlerde, eklerin şekilleri ve genel görevleri verilmektedir. Kaldı ki, henüz Türkiye Türkçesi (=TTk) gramerlerindeki zaman ve kipler de, doyurucu açıklama ve sınıflandırmalara kavuşturulmuş sayılamaz.

Bızım bu çalışmada gündeme getirmeye çalıştığımız ETTk de “istek kipi” meselesi de, henüz TTk gramerlerde de doyurucu açıklamalara kavuşmamış konulardandır. Bu yüzden, ETTk dilbıgısında “istek kipi” için önerceğimiz sınıflandırmaya girmeden önce, kısaca TTk’deki “istek kipi” sorunumuza değinmek istiyoruz. Bu konu ile ilgili olarak, özellikle, Türk Dil Kurumu’nun

* Prof. Dr. AKU Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi

1993 yılında düzenlediği “Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı”nda A. B. Ercilasun’un sunduğu bildiri ve o bildiri çerçevesindeki tartışmalar önemli bir yer tutar¹. Konumuz o tartışmaların bütünü ile ilgili değilse bile, bazı açıklamalar, bildirimizdeki görüşlerimize destek mahiyetindedir. Bizim bazı düşüncelerimiz ise o bildiriye verilmek istenenlerle uyuşmamaktadır. Biz, orada tartışılan konulara tekrar girmeden, özellikle ETTk.’deki kullanımların belirlenmesini amaç edindik.

Türkçede, “Dilek-İstek” başlığı altında 4 kip incelenmektedir. Dilbilgisi kitaplarımız, bunları

	dilek-şart	gereklilik	istek	emir
1. teklik	otur-sam	otur-malıyım	(otur-ayım)	(otur-ayım)
2. teklik	otur-san	otur-malısın	otur-asın	otur-Ø (otur-un)
teklik	otur-sa	otur-malı	otur-a	otur-sun
1. çokluk	otur-sak	otur-malıyız	(otur-alım)	(otur-alım)
2. çokluk	otur-sanız	otur-malısınız	otur-asınız	otur-un (otur-unuz)
3. çokluk	otur-salar	otur-malılar	otur-alar	otur-sunlar

şeklinde sınıflandırır.

Yukarıdaki tabloda yer alan “dilek-şart” çekimindeki -sA eki, “şart” bildirdiği durumlarda asıl cümlenin yüklemi olamaz. Bu yüzden, “-sA ekinin şart bildirdiği durumlarda, *kip değil, zarf-fil özelliği taşıdığı* ve bu yüzden de gramerlerimizdeki kip başlığı altından çıkarılıp zarf-fiiller konusuna sokulması gerektiği düşüncemizi daha önce yazmıştık²

Kipler bahsimizdeki bir diğer tartışma, $-(y)A y I m / -(y)A I I m$ ekleri üzerinedir. Kimi dilcilerimiz, *otur-ayım* yapısındaki $-(y)A y I m$ ekini “EMİR” kipi, kimileri ise (birinci kişi kendi kendine emredemez düşüncesinden hareketle), “İSTEK” kipi başlığı altında inceler³. “ $-(y)A + kışı$ ” ($-ayım / -asın / -a. -alım / -asınız / -alar$) çekiminde, emir midir istek midir diye, yalnızca birinci kişi çekimleri tartışılır. Oysa, burada tartışılması gereken asıl konu, $-(y)A$ ekinin 2 ve 3. kişi çekimleridir. Türkiye Türkçesinde

2. teklik kişi otur-asın başla-yasın ver-esin

1 Ahmet Bican Ercilasun. "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine". *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 61-72

2 Gülsevin, Gürer, "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili*, sayı 467, Kasım 1990, s. 276-279

3 Konu ile ilgili geniş tartışma ve kaynaklar için, bkz. Ercilasun, a g m.

3 teklik kişi otur-a başla-ya ver-e

gıbyı çekimler “yazı dılı”nde gerçekten de yaygın olarak kullanılmakta mıdır? Yani,

Türkiye Türkçesinin standart ve karakteristik 2. ve 3. kişi istek kipi çekimleri, -(y)AsIn / -(y)A şekilleri ile mi yapılır?

Bu sorunun cevabını kendi kendimize şu soruları sorunca bulabiliriz:

“Asıl cümleinin yüklemi “istek 2. teklik kişi” (yani, gramerlerimize göre -asın eki) ile çekimlenmiş cümleler kurunuz ”

“Asıl cümleinin yüklemi “istek 3 teklik kişi” (yani, gramerlerimize göre -a eki) ile çekimlenmiş cümleler kurunuz.”

Görülecektir ki, *otur-asın / otur-a ; ver-esin / ver-e* gibi yüklerle çekimlenmiş cümleler kurabilmek oldukça güçtür. Bu yapılarla kullanılabilecek örnekler, halk ağzına, deyimlere ve tarihî lehçelere uygun olsa bile, standart yazı dilimize yabancı olacaktır⁴.

İkinci teklik kişi istek kipi için *otur-asın* gibi bir çekimi kullanmadığımıza göre:

otur-asın yapısındaki -(y)AsIn ekini dilbilgisi kitaplarımızın “istek” bahsinde buldurmamız doğru mudur?

Bizce, *otur-âsın* yapısındaki -(y)AsIn ekini dilbilgisi kitaplarımızın “istek” bahsinde buldurmamız doğru değildir

otur- fiilini “istek kipi 2. kişi” ile çekimleyememekte miyiz?

Her ne kadar *otur-asın* diye bir “istek kipi 2 kişi” çekimi olmasa bile, yine de biz Türkçemizde “*otur-*“ fiilini “2. teklik ve çokluk kişiler”den *ısteyebilmekteyiz* Bu durumlarda, 2. kişiye istek bildirmek için, gramerlerimizde “emir” diye verilegelen: o t u r - Ø / o t u r - u n çekimleri kullanılmaktadır.

Bizce, Türkiye Türkçesi gramerlerinde “emir” ve “istek” için iki ayrı çekim verilegemesi, hem şekil, hem de fonksiyonları açısından doğruyu tam yansıtmamaktadır Şekil açısından bakarsak, *otur-asın / otur-a* gibi çekimler, yazı dilimizin gerçek istek kiplerini yansıtmamaktadır (Birinci kişi *-ayım /-alım* zaten tartışmalıdır). Fonksiyon açısından ise, zaten “istek” görevinde, çoğunlukla ve

4 Halk ağzında, deyimlerde geçen kullanışlar dışında, çok seyrek de olsa *-asın* ekine rastlanabilir “*Olayın bu şekilde bitmeyeceğini bil-esim.*” “*Bil-esim ki bu olay burada bitmez.*” gibi Bu örneklerde de hep aklımıza *bil-* fiilinin çekimi gelmektedir *-esim* ekini alınca da, zaten istekten ziyade “emir” fonksiyonu taşımaktadır

sıklıkla, *otur-Ø otur-un otur-sun* gibi, "emir kipi" başlığı altında verilegelen ekler kullanılmaktadır

otur-Ø · otur-un otur-sun gibi yapılar, aslında "istek" bidirir. İsteğin derecesine göre, bu, "emir", "dilek", "temenni", "dua" vs. şeklinde karşımıza çıkar

Bırak beni hürriyetime kavuşayım.

kavuşayım istek (yapılmasını kendi adıma 2. kişiden isteyen ben'im)

bırak istek (yapılmasını 2. kişiden isteyen ben'im. burada bir emir söz konusu değil)

Bırak çocuğu hürriyetine kavuşsun.

kavuşsun : istek (yapılmasını 3 kişi adına 2.kişiden isteyen ben'im)

bırak · emir (yapılmasını 2 kişiden isteyen ben'im)

Derhal benim yanıma gelsin

gelsin emir (yapılmasını 3. kişi için 2 kişiden isteyen ben'im)

Benim çayım açık olsun.

olsun · istek (yapılmasını 3 şey ile ilgili olarak 2. kişiden isteyen ben'im)

Aynı ek, hem emir, hem istek, hem gereklilik vs. bildirebilmektedir. Bunların farklı fonksiyonlar ifade edebilmesi, ancak:

- cümledeki diğer kelimelere
- kişiler arasındaki hissî ve hiyerarşik ilişkilere
- vurgu ve tonlamaya
- isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana
- isteğin derecesine
- isteğin gerçekleşmesi için musamaha ve mecburiyete,

göre değişmektedir

İNCELEME

Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegelen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini, ETTK 'de, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı mustakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi" vardır

ETTK 'de. tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temennî vs. göstermek için kullanılmıştır.

Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTK'de '*nispeten*' emir (veya istek) için ayrı ek, gereklilik için ayrı ekten bahsedilebilir Ancak, ETTK'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir

Bu yüzden, gramerlerimizde "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" diye ayrı ayrı verilegelen şekilleri, ETTK'de "İstek Kipi" adı altında birleştirip incelemeye çalıştık. İlk bakışta, buna, '*bir kip için birden çok şekil bulunmamalıydı*' diye itiraz edilebilir. Ancak, sadece 'Gelecek Zaman' için, *-(y)A*, *-(y)AsI*: *-(y)IsAr*: *-(y)AcAK*: *-dAçI*: *-sA gerek*" olmak üzere beş ayrı ek kullanıldığı düşünülürse, vermeye çalıştığımız yeni tasnif makul karşılanabilir, kanısındayız.

İSTEK KİPİ

Şu fonksiyonlarda kullanılır

- a) Dilek-istek bildirir.
- b) Emir bildirir
- c) Gereklilik bildirir ('*gerek (kıım)* *-(y)A*' yapısında olanlar).
- ç) İstek yolu ile gereklilik bildirir
- d) Dua yolu ile istek bildirir.
- e) Yalvarma yolu ile istek bildirir.
- f) Temenni bildirir.
- g) Tavsiye bildirir.
- ğ) Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca) .
- h) Emir yoluyla gereklilik bildirir.
- ı) '*-mAk için ...*' anlamında maksat bildirir ('ki' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde).
- 1) Tercih bildirir.
- j) Serbestlik verildiğini bildirir.
- k) Müsaade-icâzet bildirir
- l) Serzeniş yolu ile yönlendirme bildirir.

Aşağıda sıralanan eklerin herbiri, yukarıdaki fonksiyonların hemen hemen hepsı için de kullanılabilir.

- (y) A

a Dilek-ıstek bildirir

1. kişi teklik -(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm

süçu içevem süçü delü olavam delü /nem var verem ye le sini dutavam bir gün (SV 8,3). işid imdi saña vasfın diyeyin / işidicek çu dırsın ben gıdeyin (EMŞer.198). kan yiyici cân alıcı zâlmün cevrimden kurtaram (Kelile.38r); merhem idup gözüme uram (Tıb.Neb.83b.11-12); varayın ben de bugday işleyeyin / anda yaylayup anda kışlayayın (Harname.91); ben eyitdüm bir igne yurdusı kadar delükden bakayın didüm ve bakdum (MC.48a.5); ol denizün balıkların süreyin anun agzına bırayayım (MC.29b.13):

1 kişi çokluk -(y)AvUz / -(y)AlUm

döndiler yehüdiye söylediler / ko anı bız öldürevuz didiler (ŞH Yus.7,2); kanatlanup uçalum kullı hevesden geçelüm / 'ayn-ı selvândan içelüm kuds-i mübârekdedür (EMŞer 377); bir zamân yatalum uyuyalum / uyanuban halvâyı biz yiyelüm (Aş.Paş.Hik.21); eyitdi ilâhî bizi ol tag üzere agdur görelüm ne var (MC 60a 3)

2 kişi teklik -(y)AsIn

hemîşe saltanat tahtında pâdişâh olasın turasın didiler (MC 31a.7); iy şâh hoş olıcak oğlan bulunur didi oğluna kıy tâ ki hoş olasın (KVz.19a.5)

2. kişi çokluk -(y)AsIz

esen kalun gönüldük hayr ile biz / nasib ola varasız dahı hem siz (EMŞer 184). vasiyyet kıldum kim ben ölice bu topragı balçık idesiz ol balçıkdan bir kerpuç idesiz başum altında koyasız (MC.5b.9-10)

3 kişi teklik -(y)A

anı tañrı 'aşkına kılğıl revâ / hak zamâne şerrini senden sava (Vrk Gış 21,13,1171); altundan burun düze kim cerâhatı kokmaz oñulur didi (Tıb Neb.67b 14-15); ol gice tâ'at idem hak te'âlâ günâhlarum yarlıgaya (MC.81b.12)

3 kişi çokluk -(y)AlAr

yine işit resülün hâlin iy cân / o kâfirler dilerler dökeler kan (EMŞer.135), k'ıdeler togru yollara irşâd / bildürelere nedir salâh u fesâd (Harname.7)

b L' mır bildirir

2 kişi teklik -(y)AsIn

hak te'âlâ eydur yâ muhammed hâcetum oldur kim benden çok nesne dileyessin (MC.39b 10)

c. *Gereklilik bildirir ('gerek (kım) -(y)A' yapısında olanlar)*

1 kişi teklik -(y)Am

ammâ ben bu ılanı gerek bâgubân eliyile öldürem (Mrzb 22a 8)

1. kışı çokluk -(y)AvÜz / -(y)AlUm

gerek ki aña ölince tapavuz / yaramazlık kapusun yapavuz biz (Işk.8526)

2. kişi teklik -(y)AsIn

çun goñül murâdı hâsil olmaga yüz dutduñ gerekdür kım sâbit kadem olasin (Mrz 31b 6), gerek kım benî hazrete kavuşdurasım (MC 11a.3)

2 kışı çokluk -(y)AsIz

gerek kım ferrûha gosderdesiz yuz / ola zâhirde bir ü ma'nîde yüz (Işk.8526);

3. kışı çokluk -(y)A

bu benî âdem gerek hâlin bile / tañrıya yalvarmak nedür yolın bile (Aş Paş.Grb 159.5): pes pâdişâhı gerek kim tañrı buyrugına uya ve kur'ânı îmân ıdine (Kelile 42r), bir kışı vezîr ıdınmek gerek kim anda ikı haslet ola (KVz 25b 10)

ç *Istek yolu ile gereklilik bildirir*

2. kişi teklik -(y)AsIn

yûsuf kavlinde mâl yidi bâre idesin üç bâre arslıka viresin ve oglına viresin (Feraz.64a 544)

2 kişi çokluk -(y)AsIz

ammâ sizden dilerem kim benim vasiyyetüm saklayasız ve bilesiz kim yigrek gül göñül gülistânında açılır (Mrzb.7b.1)

d *Tavsıyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca)*

1. kişi teklik -(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm

göñlü dilemez ben ne ıdeven / cânı dartmaz ben ne ıdeven (SV.17,1); uş ne kılayın ve kalanın ne eyleyeyin (MC.77a 3), ilâhî alında ne yazayın didi (MC 49b.6), aydur yâ baba ne kılayum (Behc.1,112)

2 kişi teklik -(y)AsIn

resûl mihrâbı andadur göresin / namâz kılup aña yüzüñ süresin (EMŞer 274), iki 'âlem eger sınıñ olursa / koyasın 'âlemi anı dutasın (SV 25.3), gün bu gundur kim tâ'at 'ibâdetile geçüresin (MC 65b.8)

2. kişi çokluk -(y)AsIn

veled aydur ki bından gey işidün /anunçün siz bile siz kim ögür siz
(SV 24.9)

e Emir yoluyla gereklilik bildirir

2 kişi çokluk -(y)AsIz

tâ ola kim sakınasız yimekten içmekden cimâ' itmekden dalı tañrıdan
korkasız (MC.71b.4)

f '-mAk için ' anlamında maksat bildirir ('k' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde)

1 kişi çokluk -(y)AvUz / -(y)AIUm

yâhûz katma varavuz ki bundan çâre soravuz (Mrzb 55b.13); yâ mûsâ bize
tañrıyı 'ayân göster biz saña inanalum (MC 36b 13)

2 kişi çokluk -(y)AsIz

anlara muhâlefet cylemen kim sonra peşimân olmayasız (MC.99b 3)

3 kişi teklik -(y)A

dillerinden kesdiler hep sözleri / tâ kim uyhuya vara gözleri (Aş.Paş.Hik.25);
bular çok zârilik kıldılar ve minnet getürdiler buları daşıya (Kelile.35r); hak
te'âlâ hazretine nice tâ'at kılan kim tevbeni kabûl ide (MC.90b.11)

g Tercih bildirir

1 kişi teklik -(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm

senün etün den ogul yiyeyin mı yohsa sası dinlü kâfirün döşegine gireyin mi
agalı kazanuñ nâmûsını sıdurayın mı (DKor D.53.4-5). hurmâ yeyicek sol
yan dişümle çeyneyem (Tıb Neb 47b.16)

ğ. Serbestlik verildiğini bildirir

2 kişi teklik -(y)A sen

gele sen bunda saña neñ garazum yok işidur sen / kala sen anda yavuzdur
yalıñuz kanda kalur sen (Mev 1.1)

h Müsaade-ıcâzet bildirir

3. kişi teklik -(y)A

hakkıyla ne iderse fermân şâhuñ ola (KVz 5b.17)

- s A

Şart bildirdiği sürece esas cümlenin yüklemi olamayan ve bu yüzden bir kip özelliği taşımayan -sA eki, sadece dilek-istek bildirdiği örneklerde asıl cümlenin yüklemi olabilmektedir

a Dilek-istek bildirir

1 kişi teklik -sAm

gümüştenden elli kandılı gör anda / gücüm yitse iletsem aña ben de (EMŞer 58):
dédum yâra kım dudagunı emsem / dédi dervîşe la'l olur mı emsem
(Mec Nez. 108a 1). goñlunden geçdi kım 'acabâ 'arşuñ ululuğı ne kadar ola
uçsam görsem diyu (MC.11a 12)

1 kişi çokluk -sAvUz

gamzenün zahmın görüp yolunda yüz döndürsevüz / hiç amân vërme ki
senden tığ u bızden başlar (Mec.Nez. 178a 3)

3 kişi teklik -sA

kamu muhammed ümmetinc okısa bızni du'âdan unutmasa inşaallah
(Feraiz.60a 18):

b Gereklik bildirir ('-sA gerek' yapısında olanlarda)⁵

1. kişi teklik -sAm

senunle meşveret kılsam gerekdür / bu derde çâreler bulsam gerekdür
(Işk 3565)

2 kişi teklik -sAñ

bır kaç haslet birle ârâste olsañ gerek (Mrzb.64b.14)

3. kişi teklik -sA

müslümânım diyen kişi şartı nedir bilse gerek / tañrınun buyrugın tutup beş
vakt namâz kılsa gerek (Yun Em 80.1)

3. KİŞİLER İÇİN ÖZEL EKLERLE YAPILANLARA -g I I ⁶

5 "-sA gerek" kalıbı, aslında, Eski Türkiye Türkçesinde "gelecek zaman" için kullanılan bir yapıdır. Bergamañı Kadrı (a g e s 20-21) bu ekim gelecek zaman ifade ettiğini bildirmiştir. "Gereklik" için de kullanılır.

6 Bu şeklin emir eki değil, "pekiştirme morfemi" olduğunu O F Sertkaya açıklamıştır (I Uluslar Arası Türk Dilı Kongresi, Türk Dil Kurumu, Ankara Eylül 1988 , tebliğ)

2 kişi teklik

a Dilek-ıstek bildirir

aytdum iy pertev-i hak dutgil elüm / hod ne el var ne ayak dutgil yolum
(Aş.Paş.Grb 175.11); bizi dinlendürgil ve kaygumuzu gidergil (Kıs.Enb.107);
baña dübeyle zahmeti için devâ buyurgil (Tıb.Neb. 57b 2-3)

b Emir bildirir

beg eyitdi eyitgil (MC 33a 12). vargil otlagil didi deveçük durdı gıtdı
(T S)(Yuz Ha 264)

c Duâ yoluyla istek bildirir

kaçan abdest için eline bardak alsa ol dahı hâl dilile eydür ilâhî bu kuluna
uçmak bardakların rûzî kıl dir ve kaçan abdest alsa ol su dahı du'â kılur hâl
dilile eydur bu kulunı kılduğu günâhlardan artgil pâk eyle dir ve kaçan
namâza tursa ol mescid dahı hâl dilile du'â kılur eydür ilâhî bu kulunun
sınını nûrlandurgil (MC 69a 4-9)

ç. Tavsiye bildirir

imdi gel 'akluñı der gendüzüne / fikr idüben bakgil gözüne (Aş.Paş.
Grb.17.6); anı algıl dahı talak yirine baglagil andan soñra bir hokkaya koygil
agzını berkitgil (Tıb.Neb.49b 15-17)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

eger nâm ister isen âhiretde / yidürgil hak yolına dünyâda nân (Çrh. 15); ve
dahı kibr ü kîn eylemegil kim halk senden yığrenmesünler (MC 28b 7)

B (- Ø)

2 kişi teklik

a Dilek-ıstek bildirir

kerem göster ki sultân-ı keremsin / kadem kıl rence kim kademsin
(Hus Şır 2935). tersâ didi ilkin sen dı gördüğün (Aş.Paş.Hık.30); iy kişi ko
beni gendü hâlüme (MC 87b 1).

b. Emir bildirir

bir sâlih kişi bir câriye satın aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi
eyitdi iy câriye bu gün yun arın (MC.58a.3)

c Duâ yolu ile istek bildirir

büzümle cümle îmân ehline hem / rahmet eyle bu dilde kalmasun gam
(EMŞer 332); aydana ve dinleyene yazana / rahmet eyle yâ ilâhî rabbenâ
(Aş.Paş.Grb 306,39); ilâhî bu mü'min kula uçmak döşeklerinden rûzî kıl dir
(MC.68b 12)

ç Tavsiye bildirir

ımdı gel 'akluhı der genduzıñe / fikr iduben bakgıl gözüñe
(Aş.Paş Grb.17,6)

d Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

sını aldar bu dünyâ bihaber sen / sözümü ıñıt öğüdüm dut top elden (Çrh.24)

C - (U)ñ ~ - (U)ñUz

2 kısı çokluk

Aslında -(U)ñ eki 2 çokluk kısıyı göstermek için yeterlidir. Ayrıca -(U)ñUz şeklinde genişletilmesi, saygı ve incelik ifadesi kazandırmak için olmalıdır. Bu yüzden -(U)ñUz kullanılışında, emir fonksiyonu beklenemez.

a. Dilek-istek bildirir

halvâ geldi ortaya oturdılar / cuhûd eyder ıñıdın gõñul ne diler
(Aş Paş Hik.18)

b Emir bildirir

varuñ avlañ getürin kurdı ele / yohsa tenriden gele size belâ (ŞH.
Yus.11,3). iy fıñştelar kullarunıñ bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar
eyleñ dahı dünyâdaki hâlîñe bakuñ (MC 96a.9-10); aydur mere bâzırğânlar
varuñ iklım iklım arañ (DKor D 94.12)

c Yalvarma yolu ile istek bildirir

biz karañu sın içinde yalıñuz garıb miskın dermânde ve 'âciz kalmıñuz bızı
esirgeñüz ve bizüm mâllarumuzdan hayr u ihsân ve sadak virmek elümüñden
gelmez bârî bızı hayr du'âyıla añuñuz dirler (MC.77b 9-11)

ç. Tavsiye bildirir

birbirimuzden ayrılmay (Mrzb 8a 7). iy yârenler bu demün kadrün bılın /
gunde yüz bir gez haka şükürin kılın (Aş Paş. Vsf.32); kaçan aşuñuza sıñek
düşse oña baturuñ andan çıkarup biraguñ (Tıb.Neb 103a.1-2)

kaçan aşuñuza sıñek düşse aña tamâm baturuñuz iki kanadın bile andan
çıkarup yabana atuñuz (Tıb Neb.91a 6-8)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

koñ savaşı siz bugün şeytân başını doğuñ / sud bigı u bal bigı hoş karılın bir
bir ile (SV 3,10)

tanrıdan utanuñuz kim ölüm iñen yakındur (MC.98b.12):

e Serbestlik verildiğini bildirir

iy mi'minler yîñüz kım halk toyduğı vaktın siz aç olurduñuz (MC. 76a./)

D - sUn / - sUnlAr

3 kışı teklik -sUn

a dilek-istek bildirir

yine bitî yazdı atasına bız bu işı bitürinçe atam su dırsün bagdâza salsun (Behc 108). 'ışk hod ilçı dırur gelur saña / dır aña 'âşık olan gelsun baña (Aş Paş.Fkr 12)

b temenni bildirir

bırakdılar yüsufî derin kuyu / kesdiler ırganını olsün diyu (ŞH. Yus.7,12); hak kazâdan beklesün dâ'im sızı (Vrk Glş.9.27.508); yene katlanımadı eyitdi gozîñüz kor olsun dostların benı götürüp uçdığı-yiçim didi (Kelile 52r). aydıvırgıl kım tenrı saña rahmet kılsun (Kıs Enb 107). baña bir öğüt vir azacuk olsun (MC 98b 3)

c tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

kelime gerek kı dırı kala ölmeye cânı / bu yola gelsün u görsün bintimle ol yüzi (SV 10,11); dilerse ki dukeli halkdan güçlü ve kuvvetlü ola hak te'âlâya tevekkül kılsun didi (MC 98a 11)

3 kışı çokluk -sUnlAr

a emir bildirir

hak te'âlâ eyitdi bu dort ayı oruc dutsunlar (MC 54a.13). ol göğün fırişteleri baña vasıyyet ıtdiler kım yâ muhammed eyitgil unmetunçe kım hacâmet idici olsunlar (Tıb.Neb 80a.19)

b dilek-istek bildirir

tâ kı meydân ötesinde uzadı / burke kazsunlar hoş anı duzdedu (Vrk Glş.11.15-601). şeyh eyitdi iy şâli buyur bir legençe getirüp suyıla toldursunlar (KVz. 9a.4)

c tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

yâ mûsâ ogütte kullarım bir iş işlesünler kım ben anları uçmaga givürem (Metin15,3). bizüm ardımız basmaga gelurler leşkerlerin onu biz gelince pusıdan çıksunlar (KVz. 29b.14)

ç müsaade-ıcâzet bildirir

üçer gün tahta geçüp pâdişâhlık eylesünler hukim hukimât ellerinde olsun ne dilerse eylesünler (KVz. 21a 5)

E -sAñA(nA)

teklik kışı

Bu ek. ETTk araştırmalarında yer almaz. XVI. yüzyıl dilcilerinden Bergamalı Kadrı. Muıessiretü'l-'Ulum adlı eserinde. önce -sAηa. daha sonra da -sAηanA eklerini şöyle verir⁷:

“ve dahı vakt olur kı emr-i hâzırı bir yüzden dahı isti`mâl eylerler. âhırın hareketlü ise hareket uzre. sâkın ise sukun uzre ibkâ eyleyup bir `sAηA` lafzın âhırına ziyâde eylerler: *bıl-seηe*. *oku-saηa* gibi kezâlık bunun gibilerden murad *serzenışdir*. ya`nı başa *kakmakdur*. yahud *arzdur*. *arz* ve *tevbih* ma`nası yukarıda beyân olundu” (orijinal metin 43-44)

“ve dahı emr-i hâzır bir yüzden dahı isti`mâl eylerler. *bıl-seηene* gibi. *okı-saηanA* gibi kezâlık bundan bir murad eylerler. ya`nı *serzenış* kasd eylerler. *mubalaga* tarîkı uzre” (orijinal metin 47)

ETTk metinlerinde tespit edebildiğimiz örnekleri şunlardır

a. *Serzenıř yolu ile yönlendirme bildirir*

oglanlar işbu saηa / bunları öldürmeği terk *itseηe* (DMH.6a.6)

bunda lâf urup ne gürlersin. çun er dılersin varup babanı kâfir elinden *kurtarsaηanA*. on altı yıldır kâfir elinde dutsakdur didı (DKor.D 87 1)

İSTEK KİPİNİN HİKÂYESİ

-(y)A (i-)d+kışı

1 kışı teklik -(y)A (y~i-)dUm

ilâhî üzerime kocam hakkı olmasadı gündüz dahı saηa 'ibâdet idıydum gıcc vü gündüz sentüñ kulluğında olaydum (MC 10b 12)

1 kışı çokluk -(y)A (y~ı-)dUK

kâlu belâ dinmedin kadimde bileyduđ (Yun Em.24.4)

2 kışı çokluk -(y)A (y~ı-)dUηUz

noıaydı benüm ivüme bir lahza bakaydıuhuz (DKor D.9.1)

3 kışı teklik -(y)A (y~i-)dI

peygamber gibi kışı bizüm dahı atamız olaydı (MC 88a.8)

3 kışı çokluk -(y)AIAr (ı-)dI

bidüreydüm halâyıka söz ile / gorelerdi yaratganı göz ile (SV İbt 79)

7 Bergamalı Kadrı. *Muıessiretü'l-'Ulum*. (yayınlayan Besim Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları. İstanbul 1946. s. 31-33

SONUÇ

Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegelen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini, ETTK.'de, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı mustakıl şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, *ben* tarafından istenmesi" vardır. ETTK.'de, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temennî vs göstermek için kullanılmıştır. Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTK.'de '*ımpeten*' emir (veya istek) için ayrı ek, gereklilik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTK.'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir.

Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi

	- (y)A	- sA	-GII	-sAηA/sAηAnA	HİKAYESİ
1.teklik	- (y)AvAn - (y)AvAm - (y)Am - (y)AyIn - (y)AyIm	-sAm		-----	-(y)A (y~yI)dUm
1.çokluk	- (y)AvUz - (y)Alum	-sAvUz		-----	-(y)A (y~yI)dUK
2.teklik	- (y)AsIn	-sAη	-GII - Ø	-sAηA -sAηAnA	
2.çokluk	- (y)AsIz		-(U)η -(U)ηUz	-----	-(y)A (y~yI)dUηUz
3.teklik	- (y)A	-sA	-sUn	-----	-(y)A (y~yI)dI
3.çokluk	- (y)AlAr		-sUnIAr	-----	-(y)AlArdI

TARANAN METİNLER VE KISALTMALARI

- (Aş Paş Grb) Aşık Paşa, Garib-name. S Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF Yay 9, Ankara 1977 (3 basım) s 259-273
- (Aş Paş Hik) Aşık Paşa Hikaye. A S Levend, " Aşık Paşa'nın İki Mesnevisi Daha, Hikâye ve Kıyma Rîsâlesi", TDAY 1954, s 265-276
- (Aş Paş Vsf) Aşık Paşa . Vsf-hal. A S Levend "Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi. Fakır-name ve Vsf-hal", TDAY 1953, s 205-255
- (Behc 1) Behcetu'l-hada'ık fi Mev'izetu'l-hala'ık. 1. S Buluç, "Behcetu'l-hada'ık fi Mev'izetu'l-hala'ık'ten Örnekler", TDED VII/1-2, 1956, s 17-74
- (Çrh) Ahmet Fakih. Çarhname . M Mansuroğlu, *Ahmet Fakih, Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1956
- (DKor D) Dede Korkut Hikâyeleri, Dresten nushası. M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı, (Metin-Sozluk)*, İstanbul 1986. Ebru Yayınları (3.basım)
- (DMH) Dasitan-ı Maktel-i Huseyin, Meddah Şazı. (YAZMAŞ. Süleymaniye Kütüphanesi Arşiv Numarası 805. Mikrofilm ve Fotokopi Servisi, Fotokopi No. 69)
- (EMŞer) Ahmet Fakih. Evsafı Mesacidi's-Şerife. H Mazoğlu, *Ahmet Fakih, Kitabı Evsafı Mesacidi's-Şerife*, TDK Ankara 1974
- (Feraız) Feraız Kitabı. Ş. Tekin. "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu". TDAY 1973-1974, s 59-157.
- (Harname) Harnâme. F K. Timurtaş. *Şeyhî'nin Harname'si*, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1971
- (Hus Şır) Husrev ü Şirin. F K Timurtaş. *Şeyhî ve Husrev u Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1980.
- (Işk) Işk-nâme. S Yuksel. *Mehmed, Işk-nâme*. DTCF Yayınları Ankara 1965
- (Kelile) Kelile ve Dimne. S Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF.Yay. Ankara 1977 (3. basım) s.274-291
- (Kıs.Enb) Kısasu'l-Enbiya: N Hacıeminoğlu. "Sa'lebi'nin Kısasu'l-Enbiyasının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi", TDED, XI. 1961, s 47-66.
- (KVz) Kırk Vezir Hikâyeleri. G Gülsevin, *Kırk Vezir Hikâyeleri*, DTCF. Türk Dili Bölümü Bitirme Tezi, Ankara 1983
- (MC) Ahmed-ı Dâî. Mıftâhu'l-Cenne. G Gulsevin. *Ahmed-ı Dâî, Mıftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Dızın)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi. Malatya 1989. C I-II. VIII+929 s.
- (Mec Nez) Mecmu'atu'n-Nezâr : M Canpolat, *Mecmu'atu'n-Nezâr*, TDK Yay Ankara 1982
- (Mev 1) Mevlana Celaleddin Rumî. 1. M Şerafeddin, "Mevlana'da Türkçe Kelime ve Türkçe Şiirler". TM IV. İstanbul 1934. s 161-168
- (Mrzb) Marzuban-name Tercümesi. Z Korkmaz. *Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name (İnceleme - Metin - Sozluk - Tıpkıbasım)* DTCF Yay Ankara 1973

- (SV.İbt.) Sultan Veled. İbtida-name; M. Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958. s.10-17
- (SV.I.II....XXVIII) : Sultan Veled, Manzumeler; M. Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958. s.30-42.
- (ŞH.Yus.) Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha, D. Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha*, İstanbul 1946.
- (Tıb.Neb.) Ahmed-ı Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî; Ö. Çağırın, *Ahmed-ı Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 1992. C.I-II, VIII+929 s.
- (Vrk.Glş) Dâstân-ı Varka ve Gülşâh; H. Dolu, 'Dâstân-ı Varka ve Gülşâh'ın Fiil Çekimi', TDAY 1954 (2. baskı), Ankara 1988, s 221-231
- (Yun.Em.) Yunus Emre Divanı: F.K.Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser. S.1 İstanbul 1972